

EMLÉKBESZÉDEK

MELYEK

SZAB. KIR. DEBRECZEN VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

MŰKÖDŐ KÉT VETERÁN NYOMDÁSZ

CSONTOS FERENCZ ÉS LÁSZLÓ LAJOSNAK

1874. évi július 18. napján

TARTOTT

FÉLSZÁZADOS EMLÉKÜNNEPÉLYEKOR

ELMONDATTA.

DEBRECZEN

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1874.

MEGNYITÓ BESZÉD

IRTA ÉS ELMONDOTTA:
SZÚCS ISTVÁN
KIR. TÖRVÉNYSZÉKI BIRÓ.

Tisztelt Társaság!

Nem ritkán történik az életben, hogy igénytelen célból rendezett ünnepélyek fontosságra emelkednek az által, ha nagyobbyszerű rokoneszmékkal hozatnak azok kapcsolatba.

Jelenben is ez az eset. – Debreczen város könyvnyomdájának két veterán munkása – mint ilyenek betöltvén 50-ik évét munkás pályájuknak –; a városi lelkes előljáróság – e nem mindennapi tünemény jelentőségének érzetétől áthatva – örömmel nyújtott segédkezet, a város szolgálatában levő nyomdász társulatnak, hogy ez, félszázadon keresztül hiven működött két pályatársa jubileumának emlékét vidám lakomával ünnepelhesse meg. – És a társulat, mert hitte, hogy az ügy – melynek ő szolgálatában áll – nem magánérdekű; bár szerény körülményeinél fogva, nem teheté is az öszves nagy közönséget, ez ünnepély részesévé; óhajtott legalább többeket megnyerni ez öröndetes jelenet tanui gyanánt.

És hogy a társulat nem csalatkozott hitében, tanusítja ezt az itten szép számmal egybegyült fényes közönség, tanusítja azon legkülönbözőbb állású, és foglalkozású, életmódjukra, társadalmi és politikai meggyőződésükre nézve egymástól eltérő férfink, kiket e körben tisztelni szerencsések vagyunk, kik örömet hagyják el hivatali foglalkozásukat, üzletüket, irodájukat, műhelyöket, ekéjüket, csak hogy megjelenésökkal beigazolhassák, hogy mindnyájan birnak felfogásával ez ünnepély jelentőségének, ez ünnepélynek, mely e nyári időny alatt megtartott ily nemű öszvejöveletektől már csak abban is különbözik, hogy itten nem annyira anyagi, hanem inkább szellemi élvezetek kínálkoznak.

De hogy mik legyenek hát azon rokon-nemű eszmék, melyek ez igénytelen ünnepélyt, a fogékony keblüekre nézve érdekessé, és vonzalmassá képesek emelni? – e kérdés megoldását én következőkben vélem feltalálhatni.

I.

Democrata irányú áramlatokkal teljes korunk egyik legdicőbb vívmánya az, hogy mai időben a munka – már az, akár mint tudomány a homloknak, akár mint üzlet az arcznak, akár pedig mint kézmű- és gazdaszati ipar, a kéznek redőiben nyilatkozzék – napról-napra magasb fokára emelkedik a becsülésnek. – Igaz ugyan, hogy a szorosan ugynevezett tudomány, régibb időkben sem panaszkodhatott a miatt, hogy legalább az értelmesb, és műveltebb osztályuak előtt, a maga érdemlett méltatásába ne részesült volna. – Ámde csak a természeti tudományok cultiválása által gyakorlatiassá vált új kornak lett feltartva azon dicőség, hogy általánosan felismertessék azon igazság, miszerint minden nemzet, saját jól értett érdekében cselekszik, ha a szorosan úgy nevezett tudomány mellett, a kereskedésnek, a kézmű- és gazdaszati iparnak is megfizeti a hálás elismerés adóját. – Igen is – tisztelt társaság! – A mai világ nem érzi már indittatva magát az ösöktől öröklött pusztá czimek s magas hivatali állomásoknak – ha azok személyes érdemekkel is kapcsolatban nincsenek – megbámulására, de sőt kit-kit – mennyi annak belértéke – csak annyira becsül: s kit-kit csak annyira itél figyelemre érdemesnek, és számba vehető tényezőnek, mennyi productiv munkaerővel járul az, az emberiség közérdekeinek gyámolításához.

Midőn azonban én a munka becséről elmélkedem; nem felejtkezhetem el, fájdalom! arról is, hogy mai napig sem pusztult még ki a társadalom ép testén élődő parasyt növények azon faja, kik a fáradság nélküli, és könnyű élet utáni kórságtól gyötretve, a minden áron meggazdagodás iránt felfokozott szenvedéllyel vetik a szédelgések kábító örvényébe magukat, és hiszelékeny polgártársaiknak bizalmával lelkiismeretlenül visszaélve, azok boldogságának romjain építik fel álszerencsájök mulékony légvárát. – Az erkölcsi világ rendét hatalmas kezekkel intéző Nemezis azonban – mely nem hagy egy vétket sem büntetlenül – ő reájök nézve sem késik méltó bosszújával, és hóhalmon épült boldogságuk nagy hirtelenséggel lelohasztása közben sulyosan megérezteteti velök, hogy hasonlók lettek a hullámokhoz, melyeket a szél magasra emel, hogy rövid pillanat mulva, természetes színvonalára sülydenek vissza, hitvány semmiségüknek.

Nagy szerencséje a világnak, hogy visszatetszéssel fordul el a közvélemény, a letűnt hűbéri korhadtt intézmények eme utó-árnyaitól, – ezen gyászvitézektől, kiknek romlott keblük és nemtelen szivükön felül, hibájuk azon balga előitéletben is találja magyarázatát, hogy a becsületes szegénységet szégyenítőnek, a dolgozást pedig lealázónak hitték magukra nézve.

Tisztelt társaság! Azon ítélet, mely az édenkertből lett kiutasítása alkalmával Ádám apánk fejéhez e szavakban méretett: „*Arczod verejtékével egyed kenyeredet*” kibeszélhetlen áldást tartalmaz magában az emberiségre nézve. – Ez által lett ugyanis megajándékozva az emberi nemzet ama legdrágább kincsel, hogy önboldogságának – Isten segedelme és a kedvező körülmények hozzájárulása mellett – önmaga lehessen megteremtője. – Igenis, az önmunkaságból, az egyszerűséggel párosult takarékoságból, és ez uton becsülettel szerzett vagyonra nemesen büszke önmegelégedéssel gondolásból árad ki, mint legtisztább kutfőből, minden önérzetes emberre nézve, a szellemi, és anyagi jólét kiapadhatlan forrása, s onnan erednek minden családi és polgári erények, melyek által habár közvetlenül csak egyeseknek, és családoknak látszik is megalapulni boldogsága, de közvetve a társadalom biztosítása, s az államok felvirágoztatása is hathatósan segítetik elő. – És ez az oka, hogy a munka méltánylása nemcsak a közvéleményt képező nagy közönség által ápoltatik, hanem a társadalom magasb köreiben is rokonszenves az. – Közösen van mindnyájunk előtt tudva, hogy magok az uralkodó fejedelmek is, rendszerint a kézműiparnak egy, vagy más nemében kellő jártasságot szoktak szerezni magoknak. – Irva hagyatott: miszerint I-ső Leopold császár és magyar király nője Eleonóra, mindennap imádkozott jóltevőióért. – Kérdeztetvén, hogy kiket ért azok alatt? – felelé: „alattvalóimat kik engemet saját munkájokkal táplálnak.” – Azt meg épen csak mostanában volt alkalmunk hirlapokból megérteni, hogy az angol kormány jelen tagjai között három: Disräeli, Derby és Salisbury f. évi junius 27-kén lettek mint tiszteleti tagok a londoni szabó-czéhbe felvétetve, és a mi e felavatásnak megadja fontossági zamatát, – a felavatottak ketteje beszédet is tartott, szólván Disräeli azon pártnak, melyhez ő tartozik – jelentőségéről, – Derby pedig az európai békéről, melynek fentartása Angliának kötelessége.

A munka azonban megkülönböztetett becsülésre csak az esetben számolhat, ha szakbeli alapos ismereteknek, és gyakorlati jártasságnak évek hosszú során beszerzésével jár karöltve. – Tapasztalásból tudjuk ugyanis, hogy nincs az életben egy mesterség, vagy bármi haszonhajtó foglalkozás is, mely bizonyos előkészületet, s az előkészület elsajátításában kitartó, és ernyedetlen szorgalmat ne igényelne. – Fürge iparos, és kereskedő tanonczból lesz az ügyes segéd, ebből ismét a szakmájában jártas főnök. – Tanulni szerető gyógyszerész gyakornokból válik az ügyes gyógyszerész, miként szemfűl gazdasági gyakornokból a gondos gazdatiszt. – Szorgalmas, és tanulmányozásban fáradhatlan joggyakornokból lesz idővel a kitűnő bíró, keresett ügyvéd, és nem ritkán a nyakas, és furfangos prókátor is. – Mi több, öreg béres sem lehet, ki elébb kis béres ne lett volna.

A kellő előkészülettel megkezdett munkának ernyedetlen béketűréssel, folytonosan utána látó szorgalommal, lelkiismeretes hűséggel, és szívós kitartással is kell folytattatnia. – Pedig szomorú! de igaz, hogy vannak munkások, úgy a tudomány, mint üzlet és ipar körében, kik csak bitorolják, nem pedig cultiválják választott szakmájok terét. – Hány munkása lehet például a tudománynak, kik a helyett, hogy tanuló szobájukba elvonulva, a tudni valók tág birodalmát tűznék ki átvirasztott éjeken keresztül, behatóbb búvárlásuk, és kutatásuk feladatául, könnyebb végét választva a dolognak, rokonérzelmű szövetségeseikkel közreműködve – mint hajdan a gallusok a Capitoliumba – ők is egymás vállain emelkednek fel a hírnév, és csodáltatás ragyogó Pantheonába? – Hány munkása lehet a hivatali foglalkozásnak, kik a helyett, hogy az eléjük tűzött körben, állomásuk becsületes hűséggel betöltésére szorítózkodnának; érdem, vagy sorrend szerint bekövetkezhető előléptetésök idejét bevárni sokallván, nádszálként hajló derekuk segedelmével, kegyuraik előtt szolgalelkűleg meghunyászkodva, önérzetök és jellemök árán kapaszkodnak fel a hivatali fokozatok sikos lajtorjáján, megfélemlítve arról, hogy ilyennemű eljárásuk közben hasonlóká lettek azon kéményseprőhöz, ki annál szurtosabb lett, mennél magasbra kúszott fel a kéménynek felfele mindinkább keskenyebb teriméjüvé vált torkolatán. – Végre, hány nyegle kereskedőt, hány nyegle iparost nem mutat fel a mindennapi élet, kik szilárd üzlet folytatás, s alkalmas árucikkek előállítása helyett, reklám csinálás és csalogató cégek fitogtatása, és kibigyesztése által szerzik meg, más jobbak felett nem érdemlett szerencsájüket. – Igen természetes, hogy az ily fajta embereket, habár kénytelen is élelmeseznek elismerni a világ, de még azért, hogy nagyobb az ő szerencsájök, mint becsületességük, teljességgel nem választja tisztelete tárgyaiul. – A nagy közönség – ha hagyta is magát rászedetni egyszer, de többször magával játékot üzentni nem engedvén, ösztönszerű érzékkel bir felismerésében választott embereinek, kiknél folytonos munkakedv és kitartás mellett, szilárd jellemet, szeplőtelen becsületességet, tolakodni nem vágyó szerénységet, kellő műveltséget, magán- és közügyek iránti meleg érdeklődést, s minden teendőikben megbízhatóságot fedezett fel. S az ily választottak aztán nem is mulasztja el minden rendelkezése alatti tisztességgel megjutalmazni, és pedig annál kitünőbbben, minél inkább előítélettől mentés az államintézmény, honfiainak a közügyek kormányzására elválasztásában. Így látjuk Debreczen város története régibb idejéből, hogy nyomdai művezetőből Miskolczi Ferencz városi tanácsnokká, Kerekes Mihály és Baik András asztalos mesterekből, Bítzó István és Vigkedvü Mihály pedig kereskedőkből választattak el a város főbiráivá. – Még szembeötlőbb példáit látjuk a fennebbi állítás igazságának, az észak-amerikai szövetséges államok történetében. Franklin nyomdász volt Philadelphiában, – Clay molnár Kentuckyban, – Douglas földmivelő Tennesseeben, – Lincoln favágó Illinoisban, – Johnson szabó Marylandban, – Banks tábornok gyapot-fonó volt Ohióban, és mindnyájan nagy emberek lettek hazájukban, mert kitűnő műveltségük mellett folytonosan dolgoztak, és ritka becsületességöket semmi szín alatt áruba nem bocsátva, nélkülözni, tűrni, szenvedni, tudtak. – A ki nem próbálkozott meg az élettel, az maga sem tudja önmagáról, hogy ő mennyit ér? ugyan hogy kívánhatná hát másoktól, hogy őt kiemelve respectálják?

Csakis az ily értelemben vett munkásokra vonatkozólag fordulhatnak elő oly lélekemelő jelek, milyenek kettejét elmondandó leszek. – Johnson András előbb alelnöke, majd Lincoln halála után volt elnöke a szabad amerikai egyesült államoknak, Washingtonban többek között egy izben nagyszerű beszédet tartott, előadván, hogy politikai pályáját tanácsnokságon kezdte meg, s a kormányzat minden fokán áthaladt. – Egy hang a tömegből így szólott közbe: „még a szabóságon is.” – E célzatos gúnyt nem vette rossz néven Johnson, sőt ügyesen fel tudta használni, így folytatva félbeszakított beszédét: „Egy ur ott azt mondja rólam, hogy szabó voltam, – ne higgye azonban, mintha boszantana, mert nekem mint szabónak is szilárd hitelem volt, a mennyiben mindig tartottam magamat a kitűzött időhöz, a megrendeléseket pontosan teljesítettem, s becsületes munkával számoltam be.”

A másik nagyszerű jelenet pedig Angliában történt. Midőn t. i. Brotherton János salfieldi képviselő a parlamentben a 10 órai munkaidő kiszabása végett beterjesztett javaslat feletti vita folyamában, benső lelkesedéssel ecsetelte, hogy mennyi kellemetlenségen, s fáradtságon ment ő keresztül, míg gyermekkorában egy gyapotgyárban tanonczkodott, s előadta, miszerint még akkor fogamzott meg kebelében azon elhatározás, hogy ha valaha szerit teheti, a munkás osztály súlyos helyzetén javítani törekszik: – sir Graham Jakab régi ő angol nemes fel-emelkedvén rögtön székéből, a ház kitörő öröm-nyilatkozatának kíséretében jelentette ki: hogy ő még nem tudta eddig Brotherton ur közönséges polgári származását, de mostantól fogva még büszkébb, mint volt azelőtt hazája alkotmányára, s a képviselőházra, elgondolva azt, hogy egy alsóbb származású egyén, érdemeinél fogva, az ország született nemességével egy helyen, egymás mellett ugyanazon jogot gyakorolhatja.

II.

Ha ekkint a közelebbi értelemben vett munka érdemes a becsülésre: önként következik, hogy a nyomdászati körben teljesített foglalkozás is annyival inkább méltó elismerésünkre, mennyivel nagyobb horderejű az ügy, melynek érdekében az történik. – A világ minden hódítói összevéve nem mutathatnak fel annyi vívmányt, mennyit kitüntetett Guttenberg, midőn a könyvnyomda feltalálása által, a sötétség birodalmát meghódította a világosságnak.

Korunk anyagi iránya szerfelett érdekesnek találja észlelését annak, hogy a gépek használata által mennyire gyorsítatik az ipartermékek előállítására. – Kéjtelve szemléljük például, hogy egy ember most bizonyos idő alatt annyi gyapot-fonalat sző meg, mennyit 400 ember tudott megfonni 1796-dik évben, mikor Arkwigt az első szabadalmat a gyapot-fonásra kapta. – Különös élvezettel látjuk, hogy egy ember most gép segítségével több lisztet állít elő, mint 100 év előtt 150 ember, és hogy egy nő egy nap alatt annyi csipkét készít, mennyit 100 év előtt 50 sem készített meg, s végre, hogy egy pánczélozott hadi-hajó annyi erővel halad, mennyi azelőtt 42,000 ló ereje volt.

A mily gyorsaságot az ipartermékek előállítására nézve, a gépek feltalálása teremtett az anyagi életben: nem kevesebb gyorsaságot varázslott elő, a gondolatok és eszmék terjesztésére nézve a könyvnyomda feltalálása a szellem világában. – Mint a gyorsírás művészete a közönséges írásmódhoz, mint a gőzmozdony haladása, a közönséges szekér döcögéséhez, vagy mint a villany-távirda sebessége, a rendes postai közlekedéshez; oly arányban áll a gondolatoknak és eszméknek sajtó útján előállítása ugyanazoknak kézíratos közléséhez. – A mely eszme és gondolat kézirat útján, csak parányi olvasó körben mozoghatott eddig-elő, ugyanez, sajtó útján kinyomatva, millióknak juttathatott nagy hamarsággal tudomására. – Azon világ-esemény, mely az emberi értelem fejlődésére nézve a könyvnyomda létrejötte által bekövetkezett, – vibratioival behatva mindenüvé, hova csak a keresztyén hit, és ennek kíséretében járó civilisatio melegítő sugarai elterjedtek – minden kigondolható irányban új fordulatot, új pezsgést adott az emberi ész munkásságának, és előbbi időkben nem észlelhetett mozgalomra ébresztette a szunnyadozó szellemi és anyagi erőket, úgy annyira, hogy a létrejött sajtó, habár nem egyedüli is, de mindenesetre – egyik főtényezője volt a majdan bekövetkezett időkben a gőz alkalmazásának, a gépek okszerű használatának, s a pénzforgalomnak a bankok folytán előállított gyorsításának is.

De hagyjuk oda a könyvnyomda feltalálásának anyagi szüleményeit, és szoritkozzunk egyedül a szellemi előnyökre, mik az emberi nemzet közművelődésére a sajtó útján háramlottak. – Eltekintve attól, hogy a jó és hasznos könyvekből oktatás útján emelkedik ki az állatiság köréből az ember, a mennyiben erkölcsé szelidül, szive nemesedik, izlése finomabb irányt

nyer, értelme felvilágosodik; nem-e okos, és czélszerű könyvek olvasásához fordul – a kenyér-kereset fárasztó gondjaiban elfásult kedély? – nem-e oda folyamodik minden nemes sovárgás valahányszor vigaszt, biztatást, hitet, meggyőződést kelletik neki az életben tapasztalt csalódások, keserőségek, csüggedés és kételyek ellenében keresnie?

Mi pedig illeti a szinte sajtó útján létesülő hirlapirodalmat; a hirlap nem-e óramutató a nemzet életében, – hajnalcsillaga a világosság napjának, izzadó munkása a jövőt előkészítő jelennek, élesztő fuvalma a rejtekben csillámló szellemszikráknak, magasztalója az erénynek, korholója minden nemtelennek és aljasságnak, őre a jogszerűségnek, reményhorgonya a szenvedőnek, zászló, mely körül szellemi táborot ütnek, kiket egyenlő elvek vezetnek, s kiknek sziveikben egyenlő érzések honolnak? S a hirlap továbbá nem-e tanszék, hol minden teendő megbeszéltetik, hol a nemzeti élet minden löktetése nyilvánul, minden szükség és hiány, valamint a sorrend is, melynélfogva a bajon lehessen segíteni – előterjesztetnek s megvitattatnak?

Midőn azonban ily áldásosnak tűnik fel a sajtó az emberiségre nézve; szabadságot veszek magamnak egyidejűleg kifejezést adni azon nézetnek, mellyel én a sajtó szellemi munkásai irányában vagyok.

Tisztelt társaság! szerintem, okos ember hogy nyelve oly ígét ne ejtene, mely ő-neki bút szerzene: háromszor is meggondolja előbb a szót, mielőtt azt ellebbenni hagyná ajkairól. – Igy az írónak is ugyancsak jól meg kell rágnia pennáját, mielőtt papírra vetne sajtó alá berendezett eszméit és gondolatait. – Ám csipkedje a sajtó neveltető humorával a dörék hiuságát, lebbentse szét a fátyolt az áltekingintélyek bitorlott reputációjáról, és a közérdek ellen titokban fondorkodók utálatos cselszövényeiről; ám ostorozza a közérzület és népjogok ellen vétkezők merényletét, mutasson rá a haza, a nemzet és emberiség ellen szép szín alatt mérget készítő kajánságára; ám legyen hű tolmácsa a nemzet örömeinek, viszhangja fájdalmainak; ám ünnepelje meg kegyelettel a haza szent ügyéért elvérzett, s roncsolt szívvvel, tört kebelvel kidőlt derék honfiak emlékét; ám könyezze meg borongó érzések közt az idegen éghajlat alatt keblükben a hontalanság emésztő fájdalmával, bolyongó kibujdosottak szerencsétlen sorsát. – De óvakodjék mindenkor a vallás, az erkölcs és a családi tűzhely szentélyeibe avatatlan kezekkel benyulástól; óvakodjék a szenvedélyeknek a társadalom századok óta fenállott – és észjog által is helyeselt – intézményei, s az államalkotmány elleni felzaklatásától; – óvakodjék a haza és emberiség közszolgálatában hosszú évek során próbált hűséggel működött, és jogos elismerésben s tiszteletben álló derék polgártársak igazolatlan gyanúsításától, annyi-val inkább azoknak sárral dobálásától; és az adott viszonyokat, s a körülményeket okosan számba vevő tapintattal járuljon a közügyek reformjának nagy munkájához, s általában véve, méltóságos magatartásával vivja magának ki azon tiszteletet, mely minden jóra való sajtónak meg is adatik; s legyen minden sajtó hasonló a szabad angol nemzet sajtójához, melynek rettenetes hatalmát Nagy-Britannia világhírű szónokainak egyike, következőkben ecseteli: „Adjatok nekem – így szólt 1810 február 6-kán Sheridan – adjatok nekem sajtószabadságot, s én annak árán átengedek a miniszternek áruba kapható felső házat, megvesztegethető, és szolgálalkü alsó házat, teljesen szabad kinevezési jogot, a ministeri befolyás egész áradatát; átengedek minden hatalmat, melyet neki állása kölcsönözhet, engedelmisséget vásárolnia, s ellenszegülést megtörnie; s én csupán a sajtószabadság fegyverével mégis csüggedetlenül kiállok vele sikra; megfogom az általa emelt hatalmas épületet, ama még hatalmasabb géppel támadni, a megvesztegetést lefogom magasságáról rázni, s oda takarítom a visszaélések romhalmazához, melyek oltalmukat tőle várták.”

***

És íme ezek – tisztelt társaság! – körülbelől ama nagyobb fontosságú eszmék, melyek szerintem, ez egyszerű ünnepély alkalmából elménket foglalkoztathatják. – S ezzel szerepem végére járt. – De mielőtt elhallgatnék, s helyemet azon tisztelt férfiúnak – ki Debreczen város

könyvnyomdája történetét fogja megbeszélni – átadnám; legyen szabad hozzátok, e városi könyvnyomda két veterán munkása! pár szót intéznem. – Ugy vélelmeztetik – joggal-e vagy alap nélkül? nem vitatom, de bizonyos az, hogy úgy vélelmeztetik – mintha a könyvnyomdai foglalkozásnál mellőzhetlen ólom-méreg sokkal ártékonyabban hatna a nyomdász physicumára, mint sem hogy hosszabb életidő megérésére számolhatna az. De ime! e balhiedelmet tényleg megcáfolva, az égi jószág, egészséges testtel, vidám kedéllyel juttatott el titeket 50 nem üres számú, hanem mindig becsületesen teljesített munka közben lefolyt évek örömmünepéhez. – Nem voltak ugyan a viszonyok alkalmasok és kedvezők arra nézve, hogy ti e hosszú évek során akár hírnévnek, akár nagy vagyonnak lehettetek volna osztályrészeséivé. – Azonban úgy tetszik nekem, mintha végig kísérhettem volna szerény éltetek folyamát, mely közben ti, az írás szavaival gyakorta így fohászkodtatok fel a minden jók adójához: „Nem kérek tőled gazdagságot, azonban nagy szegénységgel se látogass meg engemet óh Uram! táplálj engemet sorsomhoz illő eledellel és öltözzetel.” Ugy tetszik nekem, mintha a ti éltetek folyásában is érvényesülni látnám igazságát amaz állításnak: miszerint nincs az életben állomás, melyen ember – ha akarja – fel ne tarthatná önértetét és emberi méltóságát. – A monda szerint, Sady – híres persa költő – egykor az isteni gondviselés ellen morgolódtott. „Miért imádlak” – úgymond – „óh Mindenható! ha meztelen lábbal jártatsz, midőn a tégedet tagadó, és engemet elnyomó schah, magas és fényes bagdádi palotájában biboros zsámolyokon, és divánokon nyújtogatja ambrával itatott papucsokban pihenő lábait?” – A mint így szól, ime az ablakjának által irányában épült moschenak ajtaján szeme láttára kiindul sántikálva, egy mankókon nehezen haladó ember, kinek lábai nem valának, s ki azt köszönte meg a moschéban a mindenhatónak, hogy az legalább czombjait meghagyta neki. – „Nem a schahhal, hanem a mankóssal fogom ezentúl magamat egybehasonlítani,” – felszólalt Sady. – Igen is Uraim! sorsunknak más, még nálunknál nehezebbet emelők sorsával egybevetése szüli bennünk a megnyugvást és megelégedést, minél pedig a földi életnek nincsen drágább kincse. – Mi mindnyájan midőn kijelentjük, hogy láthatástok alkalma nekünk élvezetes, s emléktek kebleinkben maradandó leszen; óhajtjuk, hogy az ígéret évei – melyek még számotokra feltartvák – legyenek rátok nézve zavartalan öröm, és békesség esztendei!

Tisztelt nyomdász társulat! A könyvnyomdának – mely által Debreczen város 314 év óta e magyar alföld közművelődése érdekének teszen nem csekély szolgálatot – ti vagytok ez idő szerint anyagi munkásai! Szerény az ellátás, mely részetekre fáradságos munkátok díjazása fejében teljesítettik. – Azonban a közszolgálatban működő jóra való ember, szüntelen szemei előtt tartja, mit a csatára induló spártai katonának, – midőn ez azt kifogásolná, hogy rövid a kardja – hős vezére, a csüggedést bátorító im e szavakban felelt: „Told meg fiam! egy lépéssel.” – Így minden becsületes hivatalnok, ha nem csupa zsoldosnak kíván ő tekintetni, fizetése kicsinységét felsőbbjeinek bizalmával szokta megtoldani, s ennek mint legdrágább kincsének fényköréből meritve lelkesedést, önfeláldozó buzgósággal teljesíti kötelességét. – E szellem tartja fel mindig az államokat, melyekben a kiszabott évi fizetésnél a felsőbbek, s illetőleg polgártársak bizalma feljebb becsültetett. – De különben is ti nyomdász bajtársak! ne felejtsetek el, hogy Debreczen városnak állotok szolgálatában, azon nagy közönségnek, mely hü szolgálóinak fáradozását, mindenkor méltókép szokta jutalmazni.

Midőn Angolország nagy emlékü egykori uralkodója Erzsébet királyné kenilsworti útjában Coventryn utazott keresztül, a városi hatóság egy erszényben 100 fontot nyújtott át a felséges asszonynak 1565-dik esztendőben. – „Szép!” – mondá a királyné. – „Ennél több is van az erszényben” – megszólalt a város mayorja. – „S mi lehet az?” kérdé a királyné. „Felséged alattvalóinak szive” – lőn a válasz.

Így ti is érdemes nyomdászok! – évenkénti fizetésteken felül, biztosítva lehettek e város irántatoki folytonos jó indulatáról, valameddig becsülettel feleltek meg hivatástoknak. – Legyetek úgy öszvesen, mint közelebbről e nyomdát, a sajtóművek kiállítása tekintetéből az

izlésnek és csinnak eddig nem észlelt magaslatára felemelő derék ügyvezetőtök is megáldottak! De legyen megáldva Felséges urunk királyunk oltalma alatt az alkotmányos magyar kormány gondozása mellett békességet élvező magyar hazánk! közelebbről e népes Debreczen város öszves közönsége! s ebben annak mostani lelkes előljárósága, kik e város kormányával megbizatva, a közönség jólléte elősegéllését ismerik kedves kötelelességöknek.

Többire tisztelt vendégkoszoru! midőn én Önöket mindnyájukat, s köztük azon hölgyvilágot is – kik nélkül e társaság ugy nézne ki, mint az esztendő tavasz nélkül, s a tavasz rózsák nélkül – szivem teljéből üdvözlöm: megjelenésükért a nyomdász társulat nevében hő köszönetemet kijelentve, az ünnepélyt ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

ALKALMI BESZÉD

IRTA ÉS ELMONDOTTA:
RÉVÉSZ IMRE
TUDOR, REF. LELKÉSZ.

A DEBRECENI NYOMDÁSZAT ELSŐ KORSZAKÁRÓL

Igen tisztelt Gyülekezet!

Dicső, magasztos dolog, nemes pályán félszázadon keresztül munkálni, küzdeni, s látni hogy miként tűnik el mellettünk s velünk nyilsebességű folyam módjára az idő, ragadva az élet örömvirágait és vérző töviseit egyiránt; látni, hogy a félszázad, mely míg előttünk vala, nem volt más, mint egy sötét köddel borított, felvehetetlen s megmérhetetlen táj, most, midőn hátunk megett van már, miként olvad össze egy alig felvehető pontocskává!

Azonban, az ily félszázados ünnepélyek értékét és tanulságos voltát, nem csak a szünetlenül rohanó és mégis véghetetlen idő s a rejtelmes élet feletti elmélkedés adja meg, hanem sokkal inkább, *magára azon pályára való tekintet*, amelyen az ünnepélyesen emlegetett félszázad eltölt.

Nekünk tehát most. a nyomdászatról s épen a debreceni nyomdászatról kellene kiváló mértékben megemlékeznünk, éspedig anyival inkább, mert elmulasztottuk ezt megtenni egy sok tekintetben alkalmasabb időpontra, – 1861-ben t. i., amidőn épen három százada telt le s negyedik százada következett bé annak, hogy Debrecen városában a könyvnyomdászat megmérhetetlen fontosságu nemes művészete, e városnak s az egész magyar hazának és nemzetnek valódi diszére és igaz javára munkálkodni elkezdett. Ah de nekünk, nem volt időnk és kedvünk megemlékezni erről 1861-ben, akkor, amidőn hazai s nemzeti életünk mezejét, egy jobb korszak reményvirágai boríták be, mellyek felett tavaszi dalként gyakran fel-felhangzott a szózat: „*Hazádnak rendületlenül légy hive óh magyar!*” A virágok nagy részben lehervadának, a szózat elnémult, s csak néha-néha hangzik még fel, mint bús ősszel a költöző darvak hangja a magasból. Sok szép remény meghiusult, sok szilárd számitás romba dőlt, sok minden változott a közelebb letűnt évek alatt épen városunk kebelében is; – de a nyomdászat tisztos vén művészete, ifjui erőben fenáll, virágzik és munkálkodik közöttünk éjjel és nappal; szerényen, csendesen, de rendületlenül és hiven. Legyünk tehát mi is hivesek ő iránta s vessünk legalább egy-két ünnepélyes pillantást az ő multjára! – Egész multját rajzolni azonban, a debreczen-városi nyomdászatnak, csak néhány fővonásban is igen nehéz és terjedelmes munka lenne. Legyen tehát elég ezuttal városi nyomdászatunknak csak kezdetét és első korszakát tüntetni fel, lehető történelmi világításban. Maga ez is elég gondot ad; mert fájdalom! miként egyházi és nemzeti művelődésünk, ugy épen a debreceni nyomda története felett is, a kérdéses korszak igen sok pontján, folyvást sötét homály borong még.

***

Debrecen városában a legelső könyvnyomtató, egy tisztos emlékezetű derék tudós magyar reformátor *Huszár Gál* vala. Tehát épen egy pap, egy lelkipásztor! Miképen történhetett ez? Ez csak onnan lőn, mert a mint közönségesen el van ismerve, általában a reformátzio, és annak hősi vezérei a reformátorok adtak a nyomdászatnak, oly korszakot alkotó lendületet és nagyszerű elterjedést, melyet az, aránylag sem az előtt sem azóltá soha nem nyerhetett. – Azt

mondja Luther a lángeszű reformátor, hogy „a könyvnyomtatás a *summum et postremum donum*, azaz a legfőbb és utolsó ajándék, amellyel az Isten az evangéliom ügyét tovább terjeszti, – ez a könyvnyomdászat – ugymond – az utolsó lángfellobbanás e világ tüzeinek végső kialvása előtt.”¹ Igenis, mert a reformáció korszaka, oly megrendítő rázkódásokkal, anyi vésszel és fájdalommal, oly óriási és oly viharos szellemi forrongásokkal volt teljes, miszerént bátran állithatjuk, hogy az önlétéért küzdő ős keresztyénség korszaka után, az európai emberiség életlevegője oly villanyos és égi háborus, élettengere oly szélvészben és viharban hánykódó nem volt soha, mint a reformáció korában. Nem csuda tehát, ha sok jámbor lelkek, ösmerve az evangéliomból ama nagyszerű vonásokat, amelyekkel Jerusalemben végpusztulásának és a világ végének elközelgetése rajzolva van, azt hívék, hogy a reformáció korának rettenetes forrongásai és rendkívüli vészei, a világ végének közelgetését jelentik. Ezen véleményt fejezi ki az idézett szavakban Luther is, s mily szép az, midőn azt véli, hogy e világnak nemsokára kialvó tüzéből, az utolsó lángfellobbanás a könyvnyomdászat; mily örök igazságot tartalmaz azon eszme, hogy amidőn majd ezen utoljára fellobbant láng, a könyvnyomdászat is kialszik, akkor már, végső, halálos sötétség fog borulni a földi világegyetemre. Mily szép és dicső az, hogy a reformátorok ezen utoljára fellobbant lángról, újabb meg újabb szövétnekeket gyujtának, vagyis a könyvnyomdászatot, a reformációval együtt több országokba bevitték, megalapították és szétterjesztették.

Hazánkban már 1470 táján, működött ugyan Budán egy nyomda, az olasz földről behítt Hess András vezérlete alatt; de e nyomda egypár év múlva már elenyészett s működésének oly kevés nyoma maradt fen, miszerént nem csuda ha e jelenséget, hazai nyomdánk történetében, némelyek, igen kevés figyelemre méltatták.

Csakhamar a mohácsi vész után, azaz 1529-ben, az erdélyi szászok között Nagy-Szebenben már tűnik fel nyomda, de ez is nagy hirtelenséggel elenyészett, úgyhogy számba is alig vehető. Erdélyben a legelső tartós életű nyomdát *Honter János*, Luther és Melánchton hű követője, Erdély evangyelistája, legkitünőbb szász reformátora s brassói lelkész alapítá, Brassóban, az 1533-dik évben, Helvétziából Bázalból hozván hozzá a betűket és egyéb szükségeseket. Ez a nyomda azonban magyarnak nem nevezhető, mert különösen kezdetben, több évtizeden keresztül épen nem magyar, hanem csupán német, latin és görög nyelvű művek jelentek meg benne.

A legelső magyar nyomdát *Gróf Nádasdy Tamás* horvátországi bán, majd végre Magyarország nádorispánja állította, 1537-ben, Uj-Szigeten, Vas megyében Sárvár mellett. E nyomdában működött a legelső született magyar nyomdász Abádi Benedek, ismét a reformáció egyik határozott híve, majd később református lelkész Szegeden. Az Uj Szigeten nyomott művek közül csupán kettőt ösmerünk; az első Erdősi vagy Sylveszter János magyar reformátor latin nyelven írott magyar nyelvtana, amely 1539-ben jelent meg s ez tartható még eddig az Erdélyen kívüli Magyarországon nyomott könyvek közül a legelsőnek; a másik az ugyancsak Erdősi által a magyar nép számára magyarra fordított új testamentomi szentírás, amely 1541-ben jelent meg. E könyv végén már világosan ott áll: „*Ujszigetben Abádi Benedek nyomtatta vala, 1541. esztendőben.*” A végszózatból, melyet Abádi intéz az olvasóhoz, nyilván van,

---

¹ Hazánk kitűnő nagy tudósa Toldy Ferenc is céloz Luther e nyilatkozatára, midőn a magyar tudományos akadémia 1873. máj. 25-diki közgyűlésen „Visszatekintés a nyomdászat négyszáz éves történetére Magyarországon” című ünnepélyes értekezését így kezdi: „A világ 1840-ben ünnepelte a legfőbb és legvégsőbb mesterségnek – mint ezt Luther méltán nevezte – a nyomdászatnak feltalálását.” stb. – Célszerűnek látom Luther szelleműs és történelmi értékű nyilatkozatát, eredetiben és egész terjedelmében ide jegyezni: „Die Buchdruckerei ist summum et postremum donum, das höchste und letzte Geschenk, durch welches Gott die Sache des Evangelii fortreibt; es ist die letzte Flamme vor dem Auslöschen der Welt.”

hogy ő előtte már egy más nyomdász is működött Uj Szigeten, de ez igen nehezen boldogult a munkával, amelynek pedig minél előbb a nép kezében kellett volna lenni, ekkor hivatá tehát Gróf Nádasdy Abádit, aki így szól a többek között: „Mikoron azirt, láttam volna az betüt, hogy nagy kisedelem nélkül nem mielelhetni vele, mint hamarsággal lehete, ugyanazon betüt megigazítám, egynihányat hozzá csinálván, hogy szapora lenne az dolog és hamarább vigit irhetnök.” stb. Abádi tehát nem csupán nyomtató, hanem betümentsző is volt, miként több azon korbéli nyomdászok. Ez a magyar uj testamentom tartható eddigi tényleges tudomásunk szerint, a magyar föld legelső magyar nyomtatványának.²

Mellékesen megjegyezhetem, hogy az uj-szigeti nyomda termékei közül, különösen nyelvtana Erdősinek, anyira elpusztult, miszerént abból korunkig csupán egyetlen-egy példány maradt fen tudtommal, az t. i. amely egykor Sinay Miklós nagy tudományu debreceni tanár birtokában volt, az ő halála után Fáy Alajos birtokába, ennek örököseitől pedig a közelebbi évek egyikében, a magyar nemzeti muzeum birtokába jutott.

Abádi Benedek mind a maga, mind az ő pártfogója Gróf Nádasdy Tamás nevében nyilván megígéri ugyan említett végszavában, hogy ezentul sokkal tökélyesebb nyomdai művekkel fog szolgálni a magyar közönségnek; ezen szép ígéret azonban nem teljesült, mert 1541 után, az uj szigeti nyomdának semmi nyoma többé; elpusztította azt vagy a török, vagy a vallásos üldözés. Abádi Benedeket pedig, már az 1543-dik év elején, az idősebb tudós férfiak által is nagyban látogatott wittenbergi egyetemben, a Luther és Melánchthon lábainál találjuk, és pedig épen együtt azon szász eredetű, de lélekben erős és buzgó magyar Heltai Gáspárral,³ aki 1545-ben már kolozsvári protestáns lelkészé lett s 1550-ben Hoffgref György képzett nyomdással együtt alapítá azon igen tekintélyes kolozsvári nyomdát, amely mintegy két évszázadon keresztül rendkívüli szolgálatot tett a magyar irodalomnak.

Mig Erdélyben 1533-tól a brassói, 1550-től kezdve pedig a kolozsvári nyomda folytonosan működhetett, addig, a szoros értelemben vett Magyarországon, több mint félszázadon keresztül egyedül az uj szigeti nyomda tűnt fel, és amidőn egypár év mulva ez is elenyészett, 17 évig tartott mélységes hallgatás következett s miként korábban, ugy ezen időszak alatt is, több magyar írók kénytelenek voltak az ő magyar műveiket is, nagy alkalmatlansággal Bécsben és Krakkóban nyomtatni s onnan szállíttatni be a magyar hazába.

Legyen áldott tehát *Huszár Gál* emlékezete, aki megtörte végre Magyarországon a sokáig tartott szomorú hallgatást s 1558 tavaszán, mint *második született magyar nyomdász*, feltűnik Magyar-Óváron, és pedig egyszersmind mint az ottani református gyülekezet lelkipásztora és iskolai kormányzója.

A nevezett évben jelent ugyanis meg Óváron, egy 24 negyedréte levélre terjedő egyházi beszédes könyv, ezen cím alatt: „Az Ur Jézus Krisztusnak szent vacsorájáról, kinszenvedéséről és dicsőséges feltámadásáról való predikátiók.” Ezen műnek tehát Huszár Gál, szerzője

---

² Tényleges azaz *positiv alapokon* nyugvó tudomásunk szerint mondom, mert én részemről folyvást ragaszkodom azon senki által meg nem cáfoltt sőt Toldy Ferenc által is egyenesen elfogadott véleményemhez, miszerént *Dévay Bíró Mátyás* Magyar orthographiája volt a magyar föld, illetőleg az uj szigeti nyomda legelső magyar nyomtatványa. Ezen tudat azonban, amelyhez én, történelmi egybevetések s vizsgálatok folytán jutottam, tényleges vagy pozitív alapokon nyugvó majd akkor leendő, ha Dévay ama művének egy ujszigeti nyomású példánya valóban és tényleg előkerül. – Lásd: *Dévay Bíró Mátyás* első magyar reformátor *életrajza és irodalmi művei*. Pest 1863. (voltaképpen 1862) 108 stb. lapokon, és a Pompéry által szerkesztett „*Magyarország*” című napi lap 1862-diki nyári tárcáját.

³ *Album academiae vitebergensis*. Lipsiae. 1841. 201. 202. 1. – Magyar történelmi tár. VI. Pest. 1859. 219 l.

és nyomtatója is volt egyszersmind. A latin nyelvű ajánló szózatban, melyet a később magyar királlyá is lett Miksa főherceghez, Óvárnak pedig épen birtokosához intéz, ezt mondja a többek közt: „Nem fejezhetem ki eléggé e csekély lapon dicső hazánk és nemzetünk nyomorult romlása és folytonos csapásai feletti siralmamat. E mi hazánkat és nemzetünket, amely pedig a történelmet ismerő minden művelt emberek ítélete szerint, a barbár népek betörései ellen folytonosan védő paizsuk volt a nyugoti keresztyén népeknek, mily iszonyuan tépi szakgatja most, nem csak a törökök dühössége, hanem a benső Antikrisztus vérengző dühöngése is. Bizonyára nyugodtabban tűrnők a testi vészeket, ha nem kellene nélkülöznünk az Isten ígéből meritett azon lelki vigasztalásokat, amelyektől, a végre hogy lelkestől testestől elveszünk, egészen meg akarna bennünket fosztani azon kéjenc főpapok serege, akik a szegény Krisztusnál világi birodalmakat s a vallás és tudomány fényes cimei alatt, inkább a magok mint az Isten dicsőségét keresik. A végre hogy ezen nyomorúságokat, csekély erőmhöz képest, némi részben én is enyhíthessem, királyi Felséged előleges üdvözlése után, Felséged városában *Óvárban igen nagy gonddal és költségekkel könyvnyomtató műhelyt állítottam fel.* Hogy pedig itt milyen tudományu könyvek nyomtatnak, im az arról való rövid hitvallást, e három kis egyházi beszédben, amelyekben az egész keresztyén tudomány sarka megfordul, királyi Felséged tanácsosainak ítélete és bírálata alá terjesztem.” stb. stb.⁴

Mind ezen ünnepélyes szózatából, mind más nyilatkozataiból Huszár Gálnak nyilván van az, hogy ő a római katolikus főpapok iránt, határozott ellenséges indulattal és szenvedélyes gyűlölettel viseltetett, s bizonynyal ez volt főoka annak, hogy néki a magyar hazában sohol nem volt állandó maradása, egy helyről más helyre kellett bujdosnia; – szerte nézett s nem lelte honját a hazában! 1558. tavaszán még Óváron volt amint láttuk, 1560. október közepén már fogságban ül Kassán, ahol egyideig mint református prédikátor működött volt, de Verántznak a nagy tekintélyű s tudományos egri püspöknek dühös üldöző haragját vonva magára, csak úgy szabadulhatott meg annak bosszuállása elől, hogy december 27-dikén, amidőn épen Egerbe akarták titkon fogságra szállítani, a fellázadt nép erőszakkal kiszabadítá őt. A következő 1561-dik év őszén, sőt tavaszán már, Debrecenben találjuk őt, saját kifejezése szerint, mint kassai lelkipásztort és exult, azaz mint számkivetésben lévő, bujdosót, – s egyuttal mint legelső debreceni nyomdászt. – Debrecenben vagy általában Erdélyben s az ahoz kapcsolt részekben, halála órájáig teljes nyugalomban maradhatott volna Huszár Gál, mert ezen tájakon a reformátzió már győzelemre jutott. Ő azonban, úgy látszik szántsándékkal kereste a vészes pontokat, hogy azokon is hősi elszántsággal utat törhessen s győzelmet szerezhessen a reformátziónak. Az 1565-ik évi januárban, már Nagy Szombatból űzi őt el egy királyi parancs, úgy látszik egyenesen Oláh Miklós esztergomi érsek s más főpapok indítására;⁵ 1570. táján pedig Nyitramegyében, Komjátiban találjuk őt, mint papot és nyomdászt; s 1574 után, az eddig ösmert adatok szerint, sehol nincs többé biztos nyoma sokat hányatott életének s lankadatlan munkásságának.

De visszatérve már Huszár Gál debreceni működésére, minden kétségen tul van legelőször is az, hogy ő az 1561-dik évi december 13-dik napján Debrecenben volt; ezt bizonyítja a tiszántuli ref. egyházkerület levéltárában eredetiben meglévő azon okmány, amelyben Kerespeterdi Arany Tamás a szentháromság tana ügyébeni tévelygéseit nyilván visszavonja, amely okmány alatt, nyomban Somogyi Péter pap püspök után, ott áll a „*Gál pap*” azaz Huszár Gál neve is

⁴ Huszár Gál ezen művének és nyomtatványának korunkban csak egyetlen egy példánya ösmeretes az t. i. amely a bécsi császári könyvtárban van. Ott használtam azt én is 1860. januárban s nem sokára részletesen megösmertetem irodalmunkban.

⁵ Stelczer, Geschichtliche Darstellung der sehr merkwürdigen Schicksale und Glaubenskämpfe der ev. kirchengemeinden in der königl. Freystadt Tirnau. Pest. 1870. 113. l. – Magyar protest. egyházi és iskolai Figyelmező. 1873. 414. l. stb.

mint tanu.⁶ Amennyiben pedig az ügy, amelyről Huszár Gál, többekkel együtt ünnepélyesen bizonytságot tesz, december 13-dika előtti időkre is visszamegy: már ebből önként következik hogy ő korábban is Debrecenben volt. Nyilván van ez egyéb adatból is. Az Aran Tamás elleni nyilvános tanvita történetét ugyanis megírván Mélius egy külön önálló könyvben, amely 4-edrétben nyomtatva 21 ivre terjed, tehát elég terjedelmesnek mondható, – ezt a könyvet *Huszár Gál nyomtatta ki itt Debrecenben*, ezen cím alatt: *Az Aran Tamás hamis és eretnek tévelygésinek és egyéb sok tévelygéseknek*, melyek mostan az elfordult fejű emberek közt eláradtanak *meghamisítási*, a derék szentírásból és a régi szentírás magyarázó doktoroknak írásokból, a *debreceni tanítók* által, ki volt szent András napján és Karácson havának 1. 11. 12. 13 és 14 napján az egész keresztyéni gyülekezet előtt, Krisztus Urunk születése után ennyi esztendőben: 1561. Debrecömbe nyomtatott 1562. Ezen könyvhöz az ajánló szöveget maga Huszár Gál írja s intézi azt Enyingi Török János és Török Ferenc Hunyad vármegyei örökös főispánokhoz és a debreceni keresztyén atyafiakhoz. Magasztalja itt Debrecen, mint a mennyei tudománynak mind a két magyar hazára ható világító lámpását, rajzolja az Arany Tamás által indított lelki háborúságot s a jövőre nézve is bátor küzdésre lelkesíti a debrecenieket és végre így szól: „Ezeket e mostani tévelygéseket, rendszerént minden megfejtésével *im én kinyomtattam*, és amint a ti lelkipásztortoktól érdemlitek, az ti nevetek alatt adtam ki, hogy ennek munkatételében az én szolgálatomat is ajánlhatnám az ti eklézsiátoknak. Vegyétek jó neven azért és éljetez ezzel az Urnak tiszteletire. Debretzönben írta 1562. esztendőben Februáriusnak 14-dik napján, *Huszár Gál, a kassai lelkipásztor. Exul.*” Ezen ritka becses könyvet, már több évtizeddel ezelőtt ismertette irodalmunkban, a magyar régiségek nagy érdemű és tudós gyűjtője *Jankovics Miklós*.⁷ Jelenleg e könyvből csak négy példány létezését tudjuk, és ezek közül is csak egyetlenegy ép.⁸

Egyáltalában nem ezen könyvet kell azonban a legelső debreceni nyomtatványnak tartanunk, mert immár bizony tudjuk egy ilyen címűnek létezését: *A Krisztus közbejárásáról való predikációk*, melyeket Melius Péter a döbröcöni lelkipásztor írt. Döbröcönbe nyomtatták 1561. Ennek ajánló levele, melyet „a magyarországi kereskedő és áros népekhez” maga Melius írt, Mindszent havának első napján kél. E könyvnek korunkra, eddigi tudomásunk szerint, csupán két példánya maradt fenn. Minthogy pedig Meliusnak van még ennél is egy korábbi nyomtatott műve: *A szent Pál apostol levelének, melyet a Kollossabelieknek írt, predikációk szerénti magyarázatja*, s minthogy ezen mű, melynek Melius által a debreceni tanácshoz intézett ajánló levele, Debrecenben, Pünköszt havának első napján 1561-ben kél, – minthogy mondom ezen mű, a nyomtatási hely és év kitétele nélkül jelent ugyan meg, de nyilván a Huszár Gál betűit és nyomdai címerét mutatja⁹, ebből azt lehet következtetni, hogy hihetőleg ez is Debrecenben jelent meg s így ez volna eddigi tudomásunk szerint a legelső

⁶ Lásd az okmányt egész terjedelemben közölve: Magyar. prot. egyh. iskolai Figyelmező 1873. 49–50. l.

⁷ *A sociniánusok eredetéről*, Magyarországon volt eklézsiájokról stb. értekezik W. J. M. (Wadasi Jankovics Miklós.) 7. l. Külön nyomat a Tudományos Gyűjtemény 1829. évi folyamából.

⁸ Huszár Gál debreceni nyomdászti működését legalaposabban s legterjedelmesebb rajzolja Szabó Károly: Századok. 1867. 146 stb. lapokon.

⁹ A debreceni nyomdai címer, 1561 s 1562-ről, amint azt egykor Szabó Károly ur vala szives velem közölni (mert a legelső debreceni nyomtatványok Debreczenben nincsenek meg): egy, felül kereszttel ellátott horgony, melyet alul a horog felett két egymással átellenben lévő kéz szorít meg; a horgony pálcáján végig kígyó megy s fejét felül a keresztről hajtja le. Célzás a pusztán bujdosó Izrael rézkígyójára, s a Megváltó keresztfájára, vagyis a Krisztus általi váltság munkájára. – A XVI-dik század közepe táján, ilyen forma, de még sem éppen ilyen volt Baselben, a Froben-féle híres nyomda cimere is.

debreceni nyomtatvány, amely 8-adrétben husz ivre terjed s melynek korunkig csak egyetlenegy példánya maradt fen.¹⁰

Huszár Gál azonban, akiről amint láttuk, dönthetlen történeti tényként bizonyos az, hogy már 1561 őszén s 1562 elején Debrecenben mint nyomdatulajdonos és nyomdász működött, az említett 1562-dik év nyarán már nem volt Debrecenben, vagy legalább mint nyomdász nem működött itt. Ezen évi nyáron került ugyanis ki a debreceni sajtó alól, két terjedelmes, latin nyelvű nyomtatvány; az egyik *az egervölgyi fegyveres sereg, nemesség és egész nép*, a másik pedig *a debreceni ekklezsia és a többi azon vidéki ekklezsiaák vallástétele*. Mindkettőben nemcsak a vallástétel, de a nyomtatás is betűről, betűre, ivről ivre ugyanaz, csupán a cím lap és egyik előszó különböző.¹¹ Megjegyezhetjük, hogy azon egri püspök Veráncz, aki mint láttuk, Huszár Gált oly hévvel üldözte, épen ilyen üldözőjök volt, az egri és egervidéki már nagyszámu protestánsoknak is; ezek tehát, a fentebb említett vallástételben, egy Ferdinand magyar királyhoz intézett ajánló szózat mellett, terjedelmesen előadják, hogy ők a tiszta keresztyén hit alapján állanak. E nyomtatványok címlapján világosan ott áll, hogy ezek Debrecenben, 1562-ben nyomattak. Mindkettő megvan a debreceni főiskola könyvtárában s még néhány helyütt hazánkban. Sokan hazai s épen debreceni tudósaink közül is, darab ideig úgy vélték, hogy ez volt a legelső debreceni nyomtatvány. Ezen véleményre részint az által vezettetek, mert nem ösmerték Huszár Gál fentemlített debreceni nyomtatványait, részint a hitvallások mellett ajánló szózatok azon pontjai által, amelyekben Melius Péter, az ő debreceni lelkészársával Szegedi Gergellyel együtt, s külön ismét nagyváradai lelkész Ceglédi György is, kéri az olvasót, hogy bocsásson meg a valóban temérdek sok sajtóhibákért, mert a dühös török Debrecenre rohanván, nem tudtak kellően a munkához látni, amelyet az egriek is több ízben siettettek; a nyomdász gondatlan és hanyag, a korrektor vagy javítnok rest és dologhoz nem értő volt, Mélius pedig nem vala otthon. Ceglédi György pedig azt is kiemeli, hogy a „nyomdászok ujoncságának” – kell különösen tulajdonítani a temérdek hibát, mert ugymond „ez az első mutatványa azok nyomdászati munkásságának.”¹² E pontnál már nem vették az illető tudósok figyelembe, hogy itt nem általában a debreceni nyomdászatnak, hanem csupán az említett nyomtatványok körül forgolódott debreceni nyomdászoknak ujoncságáról vagyron szó, s e két szónak vagy eszmének összetévesztése szülte a fentemlített balvéleményt. Egyébiránt megjegyezhetem, hogy az említett nyomtatványban, csakugyan temérdek sok a sajtó hiba, s a nálunk lévő példányok sok lapján, a nyomás oly olvadás kövér betűjü és oly

¹⁰ Báró Radák Istvánné ajándékából az Erdélyi muzeum könyvtárában van ez egyetlen példány, de ez is hiányos. – Az Aran Tamásról szóló debreceni nyomtatvány teljesen ép példányban van meg az Erdélyi muzeum könyvtárában. – Ezenkívül van még három csonka példány: Néh. Nagy Istv. Szalay Zsigmond és Nagy ajtai Kovács István könyvtárában. – A Krisztus közbenjárásáról szóló 1501-dik évi debreceni nyomtatvány az Erdélyi muzeum és néhai Nagy István könyvtárában van meg. Ez utóbbi aztán Nagy István könyvtárával együtt, List és Francke lipcsei ó könyvkereskedők birtokába került akiknek 1870. évi árusorozatában már árulatik e könyv 10 tallérért. Oda van téve utána: „Le premier livre imprimé a Debrezin.” etc. Ezt jó lett volna a debreceni könyvtár számára megvennünk.

¹¹ Az egyiknek címe ez: Confessio catholica de praecipuis fidei articulis exhibita Sacratissimo et Catholico Romanorum Imperatori Ferdinando et filio suae Majestatis D. Regi Maximiliano, ab universo exercitu equitum et peditum S. R. M. a nobilibus item et incolis totius vallis agrinae in nomine sanctae Trinitatis ad foedus Dei custodiendum juramento fidei copulatum et decertantium pro vera fide et religione in Christo et scripturis sacris fundata. Anno 1562. Huic confessioni subscripserunt debrecien, et locorum vicinorum ecclesiae. Debrecini. – A másiknak címe ez: Confessio ecclesiae debreciensis de praecipuis articulis et quaestionibus quibusdam necessariis ad consulendum turbatis conscientiis exhibita, ut sit testimonium doctrinae et fidei contra calumniatores sanae doctrinae. – Ez már mindkettő meg van a debreceni főiskola könyvtárában, de oda sem nagyon régen került.

¹² „Primum enim specinem exercitii eorum in arte chalcographica hoc ediderunt.”

piszkos, mint az ugynevezett kefe levonatokon szokott lenni. Mindezek felett azonban egyáltalában nem csudálkozhatunk, ha a fentemlített történeti körülmények mellett figyelembe vesszük, hogy a papir igen durva és hogy latin szöveggel kellett küzködniök az ujonc magyar nyomdászoknak; hapedig a nyomdába adott *kézirat* épen a Méliuszé volt, ami pedig nagyon valószínű, miután igen hihető, hogy ő fogalmazta a művet: akkor a debreceni nyomdászok tökéletesen mentve vannak, mert tudva van, hogy Méliusznak iszonyu rossz kézírása volt.¹³

A következő 1563-dik évben már *Török Mihály* működik mint debreceni nyomdász;¹⁴ betűi folyvást a múlt évek, de papirja jó és nyomása tiszta, korrekt. Ő azonban a debreceni nyomdászat mezején egy évtizedig sem működhetett egészen, mert a városi jegyzőkönyvben 1571 tavaszán már mint elhunytól van róla szó.¹⁵

Különös figyelemre méltó, hogy 1565-ben, a mely évnek mind előtte mind utána működött még *Török Mihály*, mint nyomdász Debrecenben, *Hofhalter Raphael* európai híri nyomdász is megjelenik és működik e városban! Vajjon miként történhetett ez? Vessünk egy rövid vizsgáló pillantást ezen kérdésre, mert ez, igen érdekes világot fog vetni mind általában hazai reformátzióink, mind pedig épen a debreceni nyomdászat történetére is.

Hofhalter, eredeti néven *Skrzetuski*, egy lengyel nemesi család szülötte volt. Hazáját hihetően vallási üldöztetés miatt elhagyva, előbb Hollandba, azután Helvétziába Zürichbe vonult, és külföldön kitünőleg megtanulta a nyomdászatot. 1556-ban, a felvett német álnév alatt már Bécsben működik mint nyomdász, itt működött ő folyvást, egészen az 1562-dik év végeig,¹⁶ tehát még akkor is, amidőn már Debrecenben Huszár Gál és ő utána az ujonc nyomdászok működének. De vajjon miféle csatornán jöhetett tehát ő Debrecenbe?

Hofhaltert méltán véli Denis, a bécsi nyomdászat történetének nagy tudományu írója, – az európai reformátusok titkos ügynökének. Kétségtelen tény ugyanis, hogy Hofhalter Raphael, bizalmas személyes ösmeretségben, illetőleg barátságban és titkos vallásügyi összeköttetésben állott már Bécsben lakása alatt, mind a nyomdász és reformátor Huszár Gállal, mind Bullinger Henrik világhírű helvét reformátorral, akit a magyarok kiváló mértékben tiszteltek s aki szerzője volt az 1567-dik évi debreceni zsinatban ünnepélyesen bevett helvét hitvallásnak; bizalmas személyes ösmeretségben volt továbbá mind Hofhalter mind Huszár Gál ezen Bullingernek fiával Henrikkel,¹⁷ a ki Bécsben álnév alatt, az előtt pedig Wittenbergben saját

¹³ Ezt maga Beza nyíltan írja Meliusnak, 1570. jun. 18. hogy t. i. rossz írását alig tudta kibetűzni, s multhatatlanul újból le kell azt íratni hogy sajtó alá adathassák. Bezae Epistolarum theolog. liber unus. Hanoviae 1697. pag. 161. – Zürichben is Bullinger és Simler sokat izzadtak a Melius rossz írásának olvasásában. Böhl. Confess. helvet. Vindobonae. 1866. pag. 119.

¹⁴ Ő nyomja 1563-ban pl. Mélius Postilláit és Válogatott predikázióit.

¹⁵ 1571. feria secunda post festum annunciationis Mariae (Martius 25-dike utáni hétfőn) intézkedik a tanács „de libris quondam pro debito Michaëlis Török *defuncti* typographi.” etc.

¹⁶ Denis, Wiens Buchdruckergeschichte bis 1560. Wien. 1782. XIV s köv. lapok.

¹⁷ Azon nagy fontosságú s történelmi becsű levélben, amelyet Huszár Gál 1557. októb. 26. *Bécsből* intéz Bullinger Henrikhez, ezt is mondja végül: „Alia, quae essent scribenda per me ad tuam pietatem, Henricus Bullingerus junior, *filius tuus*, egregiae indolis adolescens, nomine meo tibi referet.” Ebből nyilván van, hogy Huszár Gál személyesen társalgott a Bullinger fiával, annak több oly dolgokat elbeszél az ifju magyar protestáns egyház ügyeiről, amiket a különben terjedelmes levélben meg nem írt; – nagyon hihető az is, hogy a Huszár Gál e levelét épen maga a Bullinger fíja, – akivel ő Hofhalternél találkozott Bécsben, – vitte haza atyjához. Ezt írja továbbá Huszár Gál: „Quidquid autem tua Charitas ad nos responderit, sua scripta mittat ad Raphaelem *Hofhalter*, typographum viennensem. Ipse enim ea nobis administrabit.” Ez ismét Huszár Gálnak Hofhalterrel való személyes és bizalmas ösmeretségét mutatja.

nevét viselve tanult, és pedig egyidőben Turi Pállal, a helvét irányu magyar reformátzió kitűnő bajnokával, Károli Gáspárral a magyar bibliafordítóval, Szegedi Gergellyel és Mélius Péterrel, akik mindketten debreceni papokká lőnek, és még több tekintélyes magyarokkal.¹⁸ Részint közvetve, részint közvetlenül ilyen ösmeretségi s barátsági körhöz tartozván tehát Hofhalter, – nem csuda, ha ő, Bécsből eljöni kényszerülván, magyar hazánkban s épen Debrecenben is keresett és talált menedéket és működési tért; mert Debrecen, a helvét irányu reformátzióknak kétségenkívül leghatalmasabb központja s legerősebb védvára vala már ezen időben.

Hofhalter Raphael debreceni nyomdájából az 1565-dik évről két termék van főiskolánk könyvtárában, az egyik: Méliusznak a Sámuel és Királyok könyve felett irt magyarázata, csonkán; a másik: a Verböczy-féle hármastörvénykönyv magyar fordítása; – mindkettő ivértben s különösen az utóbbi, mely teljesen ép s gyönyörű fametszetekkel is diszeskedik, azon korbéli hazai nyomdászatunk valódi remekének tartható.

Az 567-dik válságos évben ismét, vagy is folyvást Török Mihály nyomdász működik Debrecenben, és pedig nagy szorgalommal s kitűnő sikerrel. Az ezen évben tartott, korszakot alkotó debreceni zsinatnak két terjedelmes vallástétele és egy törvénykönyve, mindhárom negyedréttben, a Török Mihály nyomdájából került ki és pedig elég diszesen. Hofhalter Raphael pedig, ugyancsak ezidőben, Erdélyben Gyulafehérvárott működött, mint II. János királyi nyomdásza, és pedig most már mint tulbuzgó unitárius. A vallásos viták, ezidőben rendkívüli szenvedélyes pontra hágtak s mindenféle tért s így a tudomány, művészet s épen a nyomdászat terét is teljes elborítással és meghódítással fenyegették s eszerént nem csuda, ha Hofhalter is, a maga rajzolói s metszői művészetét arra használta fel, hogy egy, 1567-ben általa nyomott könyvben, bosszantó torzképekkel csufolta a szentháromság tanát. A régi jámbor református tudósok véleménye szerént, meg is lakolt érette, mert csakhamar ezután, megdöbbszentő hirtelen halállal nyomorultul vészett el.¹⁹

Az irodalom, illetőleg a nyomdászat terén is rendkívül heves és utálatos lévén ez időben a vallási viszály, már II. János megparancsolá, hogy a felek tartózkodjanak a gyűlöletes és mérges gunyolódó iratok közrebocsátásától. Erre azonban, különösen az unitáriusok semmit sem adtak, s így nem csuda, hogy midőn II. János halála után, 1571. május 25-kén Báthori István lett Erdély fejedelmévé, ennek egyik első gondja az vólt, hogy a gyulafehérvári különben is állami nyomdát, az unitáriusoktól elvette, de egyszersmind Méliusznak és társainak is

¹⁸ Bullinger ezen fia 1534-ben született, 1553-ban már Strassburgba megy tanulni; 1555. októb. 1. így van beírva a wittenbergi egyetem anyakönyvébe: Henricus Bullingerus tigurinus, *filius clariss. viri Henrici Bulling.* Album acad. viteb. pag. 311. – Wittenbergből Bécsbe ment s itt tartózkodva s az egyetemen is tanulva, anyjának családnevét – Adlischweiler – viselte. Lásd: *Pestalozzi*, Heinrich Bullinger. Elberfeld. 1858. 480. l. – Meg nem állhatom, hogy ide ne jegyezzem, miszerént a wittenbergi egyetem anyakönyvében, épen a fentemlített 1555-dik évről, a többek közt, hazánkról a következő történelmi bejegyzés is áll: „Hac aestate turcicus Imperator Solymannus rediit ex Asia Bizantium, facta pace cum persis. Ideo et in Hungaria turci, qui in praesidiis sunt, saepius viciniam populati sunt et alicubi non paucos homines abduxerunt. In loco quodam mater praelians, duos filios eripuit turcis, sed ei praelianti dextera praecisa est. Salvos tamen filios vivens et ipsa in patriam reduxit.” Tehát egy magyar anya, fegyverrel harcolva, viaskodva ragadta vissza a törököktől két fiját, s bár a harcban jobb karját levágták, gyermekeit mégis épen haza vitte! – Dicső példája az édes anyai szeretetnek és a magyar női vitézségnek!

¹⁹ „Dum horrendas et abominandas imagines in Sanctam Triadem ederet, singulari judicio divino repente cecidit et miserabiliter extinctus est,” mondja *Benkő*, Transylvania. II. 326. – Maga a gunyolódó könyv: De falsa et vera Dei Patris, Filii et spiritus s. cognitione etc. etc. Albae Juliae. 1568. 4 r. ma már felettébb ritka. Kissé bővebben ösmerteti *Pray*, Index rariorum librorum. II. Budae, 1781. pag. 113.

betiltotta a nyomda használatát.²⁰ S valóban, nemcsak a 70-es évek legelején, de a 60-as évek végén is eltűnik a nyomda Debrecenből, sőt amint látszik, az egész magyar földön, Erdélyt ide folyvást nem érte, szomoru sorsban volt a nyomdászat.

Méliusz Péter ugyanis 1569. ápril 27-dikén Debrecenben kelt s a fentemlített idősb Bullinger Henrikhez intézett levelében, sürgetve kéri azt, hogy eszközölje ki Zürichben, egy vitás művének kinyomatását, mert a mi vidékünkön úgymond, nincsenek hűséges és tudós nyomdászok.²¹ Még az előző évben pedig, azaz 1568-ban, Váradon jelenvén meg Méliusznak egy terjedelmesebb műve, melyben a Mennyei jelenéseket magyarázza: ennek az olvasókhöz intézett előszavában, megható érzéssel így panaszkodik: „Tudjátok, szerelmes atyámfiái, keresztyének, hogy miként az oskolák a prédikátorok fészkei, megromlanak ez nagy sok háborúság miatt, így az Isten *a nyomtatást is, a mi országunkban megfogyatkoztatá*, mert az fejedelmek, e földnek gazdagi, kik az ő kincsoket, aranyokat, sokan földben rökkentik, csak gyűtnek takarnak; – ugyan sirnak-rinak a nyomorult községek, úgy nyirják és nyuzzák és sarcoltatják őket.” ... „Hogy prédával elvegyed és úgy adjad alamizsnába, *a nyomtatásra* és oskolára; – nem szereti Isten eféle prédából gyűlt alamizsnát.” ... „Annálfogva, hogy ezek nem költik Isten tisztességére pénzüket, *jó műszereket a szegény nyomtatók* nem csinálhatnak. Ama *Roszhalter Raphael* penig (akinek t. i. lettek volna jó műszerei) a szent háromságot megcsufolta, egyszer megégette, de mint Judás a pénzért elárulta, mert megfaragta és csufolta a szent háromságot, tudatlanul megvesztegette és visszaforgatta, akit meg ujonnan megemendaltam.” Mondja tovább, kemény szemrehányással Méliusz, hogy a reformátzio előtt, tudtak a magyar főurak, nagy áldozatokat hozni a tiszta keresztyénséggel ellenkezésbe jött megromlott egyháznak, építették a zárdákat stb., most nem építik az iskolákat, – „*és a szegény könyvnyomtatóknak is, sem házok sem jövedelmök!*”

Első tekintetre nyilván van, hogy Méliusz, az idézett nagyfontosságú szavakban, nem csupán Debrecenről s annak vidékéről, hanem *a mi egész országunkról* szól, s nem csupán a debreceni, hanem sokkal inkább az egész magyarországi nyomdászat elhagyatott szomoru sorsát rajzolja. Midőn ő azt mondja, hogy a szegény könyvnyomtatóknak sem házok sem jövedelmök, azzal csak azt fejezi ki, amit a szegény bujdosóra nézve mond ezen régi szép magyar példabeszéd: „hátán háza, kebelében kenyere”; azaz sem állandó nyugalmas lakhelye, sem biztos jövedelemforrása nincs. S valóban minden kétségen túl van, hogy a XVI-dik században a magyarországi nyomdáknak legnagyobb része szükséggel küzdő és sokat hánnyatott vándor nyomda volt. A nyomdászoknak egy helyről más helyre kellett költözniük, vándorolniuk, hogy élélhessenek, épen úgy mint egykor, sőt még ma is, a magyar színészek legnagyobb részének. Gondoljuk el, hogy hajdan egyenesen öszve volt kötve a nyomdászattal a könyvkötés és könyvkereskedés is, és nemcsak az iskolai, hanem mindenféle kész könyvet helyébe kellett vinni a vevőnek s járni a könyvekkel országszerte vásárokról vásárokra; – sőt, hogy úgy mondjam kényszerült a nyomda önmaga felkeresni, még az írókat, pártfogókat és védelmezőket is. Egy szóval: darab ideig nem volt Magyarországon egy-két oly központ sem, amely egy nyomdászati és könyvkereskedési üzletnek biztos, szilárd és állandó települ és védpaizsul szolgálhatott volna. Erdély sorsa kedvezőbb volt e tekintetben, mert ott, a magyar nyomdászatot a nemzeti fejedelmek, a nem magyart pedig a kedvező helyzetű szászok kitűnő mértékben biztosíthaták.

Darab ideig nem volt a nyomdászat Debrecenben sem a város által biztosítva és mint közintézet megszilárdítva. Ezt, már csak a fent elsorolt tényekből is következtetni lehet.

²⁰ Paksy Mihály írja ezt 1572. apr. 10. Heidelbergből Simmler zürichi tanárhoz. – *Miscellanea tigurina*. II. l. Zürich. 1723. pag. 216.

²¹ „Cum autem desint docti et fideles typographi in regionibus nostris” etc. etc. írja maga Méliusz.

Bizonnyal magán és vándor nyomda volt a *Huszár Gálé*, ilyen volt a *Török Mihályé*, *Hofhalter Rafaelé*, a néhány évi teljes szünet után 1573. táján fellépett *Komlós Andrásé*, ennek utódáé *Hofhalter Rudolfé*, aki Rafaelnek fia vala és magát *Typographus tigurinus* – azaz zürichi nyomdásznak nevezi, hihetően azért, mert ott tanulta a nyomdászatot s az ottani nyomdász társulatnak volt bekebelezett tagja. Magán nyomda volt a XVI-dik század végén a kevés ideig működött *Csáktornyai Jánosé* s ennek utódáé, a *Lipsiai Rhéda Pálé*. Ennek halálával azonban, az ő két fiját, *Pált* és *Pétert*, az 1620-ik évi mártzius 23-kán, már tanács végzés állítja a nyomda élére; ez azonban, csekély véleményem szerint inkább hatósági felügyelet, mint egyenes birtoklási jog alapján történt, mert csak tiz évvel későbbben, az 1880. február 23-diki tanács végzés folytán becsülik meg hivatalosan az elhunyt t. i. *Rhéda Péter* nyomdász házát, nyomdászai műszereit és a már elkopott betűket s a tanács, bizonyos tartozás fejében, a házat a nyomdával együtt magának foglalja le.²² A minthogy már három év múlva, t. i. 1633. április 13-kán *Fodorik Menyhért* nyomdász 737 frt letétele s határozott szerződés mellett veszi által a nyomdászat „méltóságos tisztét,” a mint ezt, a szerződés igen szépen és jellemzően kifejezi. Ezen szerződés értelmében a város minden évben megvizsgáltatta a nyomdát. Az 1663-ik évi ily vizsgálat után *Karancsi Györgynek* lön átadva a nyomdai ház a műszerekkel együtt. Karancsi után, a XVII-dik század végéig *Rozsnyai János*, *Töltési István* és *Kassai Pál* nyomdászok tűnnek fel. Közülök Töltési Istvánról, a debreceni egyházmegye jegyzőkönyvében, azon érdekes bejegyzést találjuk, hogy őt a debreceni főbíró fogságra vettette azon az okon, mert Posaházi Jánosnak Coccejus és Cartesius ellen írott műveit ki merte nyomtatni. Ezt a debreceni bíró, kétségenkívül a fentemlitett szerződés értelmében tette, melyszerint különösen theologiai művet, a városi tanács és helybeli lelkészek előleges tudta és beleegyezése nélkül nyomtatni nem volt szabad. A debreceni egyházmegyei lelkészeknek 1685. június 26-diki zsinata azonban, kieszközlé, a fogságra jutott nyomdász szabadon bocsátatását. Töltési után *Kassai Pál* majd *Vince György* áll a nyomda élén, a múlt század kezdete tájáig, amidőn az 1704-dik évi október 21-dik napján, a II. Rákóczy Ferenc szabadság harci mozgalmai folytán egy nagy német sereg telepszik le Debrecen alatt a Tóczó melletti mezőben. A lakosok, a Rákóczy hadiparancsa folytán elhagyván a várost, a németek kedvökre pusztithattak s el is pusztították mind a főiskolai könyvtárat, mind pedig a városi nyomdát. Az elrejtett betűket feltalálván, azokat tollakkal, porral, gazzal s mindenféle szemettel összekeverték, s nem csak épen ott ahol feltalálták, hanem utcákon mezőkön és táborhelyeken szétszórta. Elpusztítottak mindenféle nyomdai műszerek. A sáros-pataki nyomda betűi és műszerei is, amelyek a háborus idők miatt itt voltak elrejtve, hasonló sorsra jutottak.

Természetes, hogy ily gyászos korszak után csak a városi tanács buzgósága és áldozatkészsége állítható és szerelhető fel újból a nyomdát amelynek élén, jelen századunk elejéig *Miskolczi Ferenc*, *Viski Pál*, *Margitai János*, *Kállai Gergely*, *Margitai István*, *Huszi Riskó Sámuel*, *Szigeti Mihály*, – a jelen század elejétől annak közepéig pedig *Csáthy György*, *Tóth*

²² Typographi olim Petii Rhedae domus per arbitros aestimata est ad florenos 300; instrumenta typographica ad florenos 150; characteres jam triti ad florenos 50. Pro debito... flor 250. domum senatus inhibet. Sed postmodum excontata relicta typographi de quarta matrimoniali, domum unacum typographia senatus pro se vindicavit. 1630. februarius 23-diki végzés ez, amely tehát azt mutatná, hogy bizonyos tartozás fejében, ekkor lett a typographia a város tulajdonává. Mindezek mellett is, részemről még nem tartom teljesen tisztába hozottnak a nyomda és város közötti hajdani viszonyt. Anyi bizonyos, hogy én a XVI-dik század folyamán, legkisebb nyomát sem vettem észre annak hogy a nyomda a város tulajdona lett volna, mert hiszen ellenkezik is ez, nem csak a Melius fent idézett panaszos nyilatkozatával, de azzal is pl. hogy Török Mihály már 1564-ben ezt nyomtatja egyik műve címlapjára: Debrecini, editum ex officina Michaelis Török; 1503-ban Csáktornyai János is így szól: Typis Joannis Czaktornyai. Ez egyik sem oda mutat, hogy a nyomda a városé lett volna, legalább még ekkor.

Ferenc, Tóth Lajos és Tóth Endre állanak, – míg nem végre jött a legujabb korszak amely egyfelől a város előljáróinak a nemzeti művelődés, tudomány és irodalom iránti nemes buzgalmát és áldozatkészségét hirdeti a nyomdának kellő felszerelése által, másfelől bizonytságot tesz, e derék intézet élén jelenleg álló szakértő ügyvezető *Frics József* urnak kitünő képességeiről és szorgalmáról is. Egy másik debreceni nyomdának néhány évvel ezelőtti létre jötte és fenállása pedig, nem csak a vállalkozási szellemnek, hanem e város és vidéke műveltségének is örvendetes emelkedését hirdeti.

Mindezeket a legközelebbi századokról s az újabb időkben, egyáltalában nem azért említem fel, mintha én teljes történelmet és szabatos nyomdászati sorozatot legtávolabbról s csak néhány vonásban is akartam volna adni, – ez jobb idők és szerencsésebb emberek feladata leendő; – az én célom ez uttal csak a Debrecen városi nyomdászati őskori kárpitjának némi szellőztetése vala.

***

Több mint háromszáz éve tehát már, mióta a nyomdászati fenáll és működik Debrecenben! Jelenleg mintegy 118 nyomdával dicsekedhetik a két magyar haza; de e 118 nyomda közül egyetlen egy sincs amelyik oly vészes korszakokban, oly súlyos körülmények között s oly huzamos időn keresztül oly folytonosan szolgált volna a magyar nemzeti nyelv, magyar nemzeti műveltség és tudományosság s az ezzel sok időn keresztül egybe olvadva vélt magyar protestantizmus ügyének, mint szolgált a debreceni nyomda. Voltak évtizedek örökre gyászos emlékeztetők hazánk szabadságának történetében, a melyeknek sötét és viharos folyama alatt, az Erdélyen kívüli magyar hazában, a magyar nyelv s a magyar protestantizmus érdekeinek szolgáló nyomda, nem volt már másutt, csak Debrecenben, és ez nem győzhetvén a nyomor és vész idején is folytonosan működött magyar protestáns írók műveit világra bocsátani, nagy messze külföldön Amsterdamban, Utrechtben, Franekerben, Leidenben, Zürichben, Bázelen, Strassburgban, Oppenheimban, Hernbornban, Hanauban, Jénában, Lipcsében, Boroszlóban, Halleban, Wittenbergben és több más külföldi városokban nyomattak a szegény magyar protestáns írók tiszta magyar művei is!

Azt azonban, hogy a Debrecen városi nyomda azon szolgálatot tehetné a magyar irodalom ügyének, amelyet tett, kitünő mértékben e város hajdani előljáróinak lehet köszönni, mert ha az ő bölcsességük, tekintélyük, vallás és nemzetiség iránti buzgó hűségök és áldozatkészségök nem ápolta és nem védelmezte volna e nyomdát, éppen úgy elenyészett volna ez is, mint elenyésztek több magyar protestáns társai.

Századok folyamán keresztül fenállott tehát a Debrecen városi nyomda, és pedig gyakorta mint világító torony, a multak viharos tengerén élet halál közt hanykódó dicső magyar nyelv és irodalom felett! Fenállott, és álljon is fen, az igazság és szabadság szolgálatában álló minden többi nyomdákkal együtt az élet és a sors mindenféle változásai között!

Részemről erősen hiszem, hogy a nyomdászati mai szervezetén, a véghetetlen tökéletesbülésre rendelt emberi elme, nagyszerű változtatásokat fog tenni s különösen a betűszedés rendkívül fárasztó gépies munkája, nem valami Kliegl féle, hanem annál sokkal gyökeresebb találmány által fog lényegesen egyszerűbbé és könnyebbé, sőt mostani mivoltában mintegy feleslegessé tétetni. Bármilyen reformok s meglepő új találmányok jöjjenek is azonban létre az emberi művelődés mezején, maga a nyomdászati lényege, t. i. az emberi gondolatoknak minél többek látása elé való terjesztése és ennek nemes művészete, mindenütt ott, ahol azt egyszer megösmerték, élni fog minden időben és minden körülmények között s a valódi szabadság és igaz műveltség javára élni is; mind e világnak mind az időknek végeiglen!

FELKÖSZÖNTŐ BESZÉD

IRTA ÉS ELMONDOTTA:
OLÁH KÁROLY
A „DEBRECZEN” SZERKESZTŐJE

ÜNNEPELT FÉRFIAK!

Már eddig is meggyőződhattetek arról, hogy e mai ünnepély nemcsak külsőleg fényes, hanem belső jelentőségében is nagyszerű.

A külsőségek, melyek az irányotokban nyilvánuló rokonszenv és elismerés tolmácsolására szolgálnak, inkább csak jelzik, mint kifejezik az affeletti közörmöt, hogy isten megengedte nektek: e nagy napot megérni.

A mai ünnepélynek *belbecse* azonban sokkal értékesebb e külső jelvényeknél, – melyek pedig már magokban is gyönyörérezetre ragadják a lelket...

Ti átéltetek egy időszakot, amely *nemzeti művelődésünk történetének épen egyik legünnepesebb részét* képezi.

És átéltétek azt *épen azon pályán*, mely a tudományosság s általában a művelődés előhaladására nemcsak nagymérvű befolyást gyakorolt, hanem valósággal *nélkülözhetlen tényező* vala!

Átéltétek azt, mint a nyomdászat *edzett munkásai*.

Ti félszázadon át hordoztátok össze a főveny-szemeket, melyek a művelődés roppant épületét összeilleszték s megalkották.

Ti közvetítettétek *a nemzeti tudományos műveltség szellemének világrajöttét*, nyilvánosságra jutását.

– És pedig mit érne a gyertya világa: ha az véka alá volna rejtve? –

Ti a köz- és magánviszonyokból kifolyó *örömmek és gyászok* – mindig véres veritékkel áldozva s mindig forró érzelemmel eltelve, – félszázadon át valátok *tolmácsai*!

Pedig, mily nagyszerűek valának a nemzet és e város örömei – s mily óriásiak voltak fájdalmai is ez időszak alatt?! –

És ti edzett hőökként kibírtátok félszázadon át mind a megrendítő örömet, mind a leverő gyászt!

Áldott legyen érte az Ur neve! –

Ime, *a munka, a kitartás, a szorgalom elismerése!*

A művelődés angyala készített számotokra babérkoszorút!

Ime, *e város előljárósága*, – mely a nemzeti művelődés küzdelmeiben mindig előljárt a nemzet jobbjai közt; –

Ime, *kartársaitok* – kik rövidebb-hosszabb ideig együtt végezték veletek a fontos munkát, mely most megkoszorúztatik; –

Ime, *e diszes közönség* – mely tudja méltányolni a munka, a szellemi és anyagi küzdelem becsét: –

Mind – mind, *lelkesülve ismerik el érdemeiteket*, s mindnyájan áldást kívánnak továbbra is reátok!

– S engemet – a sajtó egyik igénytelen szellemi munkását ért a szerencse, hogy az *elismerés nyilvános jelvényeiül* átadjam nektek e serlegeket, melyeket pályatársaitok nyújtanak – ez örömnépély örök emlékeiül!

Elismerés rejlik ez emlékekben úgy reátok, mint általában a sajtó munkásaira nézve!

Igyátok e serlegekből az élet elevenítő italát, a gyönyör üdítő nedvét; s az általatok közvetített mivelődés aknáiból csergedezzen serlegetekbe *a jólét kiapadhatlan forrása!*

Éljetek sokáig boldogul!

RÖGTÖNZÖTT ALKALMI KÖLTEMÉNY

Rohan az *Idő* örök folyása,
S a *Történet*nek nincs megállása,
S a véges elme, e végetlenben
Csak a *Má*-t láthatja a jelenben.

De ám *Kadmos* addig gondolkozott
Hogy *gondolatja* *testté* változott,
S ez által *ma* láthatunk is sokat,
Sok ezeréves gondolatokat.

A *betű* e test! de hatalma rég,
Csak kicsiny körre szorítkozhaték
Mig nem dicső *Guttenberg* eljöve,
S a *betű* hatalma naggyá növe.

Ő találta fel a *nyomdát*, *sajtót*,
S a gondolatnak tárt tágas ajtót,
Ma több *tan* repül szét *egy nap* alatt,
Mint azelőtt *egyezedév* alatt.

Debreczen a mint ezt észrevette,
Azonnal *könyvnyomdát* építtete,
Hogy édes *nyelvünkön* a dicső *tan*,
Terjedhessen *ezerszerte* jobban.

Annak immár elmúlt négyszázadja,
Hogy e *nyomda* ránk áldását adja. –
Zengjünk hát dalt azoknak üdvére,
Kik nyomdászok itt már ötven éve.

Csontos Ferencz s *László Lajos*, ketten
Részeltetvék ez isteni kegyben,
Kik ötven év örömet fájdalmát
Kinyomtatták annyi éveken át.

Hány kegyes hiv énekel azokból,
A millió sok szép zsoltárokból,
A melyeket ők kinyomtattanak,
S *nyelvünkön* hét országra szóllanak.

Ti vének! kik megöregedtetek,
Im ez ünnep vagyon ti érttetek.
Áldás legyen – mig éltek – rajtatok
És szép hir-név – ha majd meghaltatok!

Adja Isten a mindent tehető,
Hogy *Frics József* – ki most ügyvezető –,
Adjon néktek még sok olyan munkát,
– Mely dicsőit – még sok éveken át.

BALKÁNYI SZABÓ LAJOS

ALKALMI KÖLTEMÉNY

Rajta! Vigan zengedezzen
A dalárok éneke:
A mai nap Debreczenben
A tudomány ünnepe!

Rajta! Fel! Bort a pohárba,
A mely éltet, lelkesít:
Diadalünnep van már ma!
Törjön a kedv egekig!

S a közöröm vig zajában
Szólaljon meg a zene;
Hadd ragyogjon dallamában
A munkának sikere!

S koszorúnak fonjuk egybe
Vig kedélyünk gyöngyeit,
E koszorú hadd jelezze
E nap szép emlékeit!

S ünnepelteinknek adjuk
Ezt elismerésjelül;
– Néha, ha borongna napjuk –
Kedvök ettől felderül!

***

Rajta! Rajta! Fel, munkára:
A sajtó diadalára
Rögtönözzünk műnyomást!
Meglett a fáradság ára,
Ha sikerül; mert utána
Majd iszunk nagy áldomást.

A szedés kész! A keretbe,
A hasábot hirtelen be!
Igy ni! a papírt ide!
Most legott szorítsuk egybe!
A kerék járjon fel és le,
Gyorsan, gyorsan, ízibe!...

Megvan!... Ime, tessék nézni!
... A nyomás' melegét érzi
Még ugyan egy keveset;
De azért nem rosszul néz ki...
A gondviselés intézi
Munkánk: kész a versezet.

Rajta! Megy most már javában!
Egy... kettő! Csak hamarjában!
Hadd izzadjon homlokunk.
... Egy, kettő, tíz kész példány van;
Gyors a sajtó, így sorjában
Akármennyit nyomhatunk!

Szép a munka!... A nagy isten
Keze is segít itten...
Áldott légyen szent neve!...
Ott tündöklök másodízben
Rajta, tiszta arany színben
Guttenbergnek szelleme!

OLÁH KÁROLY